

İLMİYE TEKAÜD SANDIĞI'NIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

(Sayfa 43-52)

Öğr. Gör. Nazire DOĞAN

Kayseri Üniversitesi

Tomarza Mustafa Akıncıoğlu Meslek Yüksekokulu

naziredogan@kayseri.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde tüm kurum ve kuruluşlarında meydana gelen modernleşme hareketleri emeklilik konusuna da sirayet etmiş ve bu dönemde günümüzdeki anlamda emekli sandıkları oluşturulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak 1866 yılında Askeri Tekaüd Sandığı kurulmuştur. Bunu 1881 yılında kurulan Mülkiye Tekaüd Sandığı izlemiştir. Yaklaşık 13 yıl boyunca ilmiye sınıfı mensuplarının emeklilik işlemleri de Mülkiye Tekaüd Sandığı bünyesinde ele alınmış ve bu sınıf mensupları belli bir dönem bu sandıktan emekli maaşı almışlardır. Ancak 1894 yılına gelindiğinde ilmiye mensupları tıpkı askeri ve mülki memurlar gibi kendilerine ait bir emekli sandıklarının olmasını istemişlerdir. İلميye sınıfı mensuplarının bu istekleri doğrultusunda 1874 yılında kurulan ve temel fonksiyonu ölen ilmiye memurlarının ailelerine maaş bağlamak olan Eytam ve Eramil-i İلميye İaşe Sandığı, 1894 yılında ilmiye memurlarına emekli maaşı veren bir statü kazanmış ve sandığın adı İلميye Tekaüd Sandığı olarak değiştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi, Emeklilik Sistemi, İلميye Tekaüd Sandığı.

Foundition and Activities of The Academic Pensioners Fund

Abstract

The modernization movements experienced in each institution and corporations during the Tanzimat Reform Era in the Ottoman State also had their implications in the issue of retirement and pensioners fund has been established in today's sense. In this context, Military Pensioner Fund was introduced in the first place. This was followed by the Civil Pensioners Fund in 1881. The pensioners processes of academic staff was maintained under the Civil Pensioners Fund for nearly 13 years and the members of this class received their pensioner salaries from this fund for a certain period. However, in 1894, members of academic circles wanted to have their own pensioners fund just like the members of military and civil servants. Upon the request of academic class members, the Eytam ve Eramil-i İلميye İaşe Sandığı was established in 1874 with an essential function was to provide salaries to the families of deceased academic staff, then in 1894, it gained an official status to provide pensioners salary to the members of academic staff and its name was changed as Academic Pensioners Fund.

Key words: Ottoman State, Tanzimat Period, Pension System, Academic Pensioners Fund.

Giriş

Bu çalışma İlmîye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşunu ve faaliyetlerini açıklamak amacıyla hazırlanmıştır.

Arapça bir kelime olan *tekaüd*; genel anlamda memuriyetten ve hizmetten çekilmek, (Pakalın 1983: 442), emekliye ayrılmak, emeklilik anlamlarına gelmektedir. Emekliye ayrılan kişilere de *mütakaüd* adı verilmektedir. (Develioğlu 1993: 770, 1064)

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem emeklilik sisteminde mecburi bir prim ödeme ya da belli bir emeklilik yaşı söz konusu değildi. Emeklilik şartları; sakatlık, yaşlılık ve ihtiyarlıktı. Bunlar haricinde çalışma sınırsızdı. (Tabakoğlu 2000: 301) Bu dönemdeki emeklilik sistemi ile ilgili olarak her ne kadar bugünkü anlamda bir oluşumdan söz edemesek de yaşlılık, sakatlık ve hastalık gibi durumlardan dolayı devlet hizmetinden ayrılanlar mağdur edilmemiş ve bu kimselere "tekaüdiye", "oturak ulufesi" gibi adlarla maaş bağlanmıştır. (Özbek 2006: 45) Bu sebeplerden dolayı emekliye ayrılan ilmiye memurlarının emekli maaşları da daha çok arpalık ve vakıfların gelirleriyle ödenmiştir. Ama bu maaşların zaman zaman hazineden ödendiği de olmuştur. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman döneminin sadrazamlarından olan Lütfi Paşa'nın yazdığı *Asafname* adlı eserin üçüncü babında; devlet hazinesinden kazaskerlere 150 akçe, taht kadılarına ise 80 akçe emekli maaşı verilmesi uygun bulunduğu yazmaktadır.(Lütfi Paşa 1326: 23,24)

Klasik dönemde daha çok *lütuf ve ihsan* anlayışıyla ele alınan emeklilik konusu, Tanzimat sonrasında *hizmet hakkı* anlayışıyla ele alınmaya başlamıştır. Öyle ki kamu kesiminde çalışanların emeklilik haklarının sağlanması ile ilgili olarak birçok yasa ve yönetmelik çıkarılarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. (Martal 2002: 1691) Bu dönemde çıkarılan nizamnamelerle ilk olarak askeri sınıfın emeklilik sistemi düzenlenmiş ve 1866 yılında Askeri Tekaüd Sandığı kurulmuştur. (Özger 2011: 121) 1881 yılında da tüm mülki memurların emeklilik sistemini düzenlemek amacıyla Mülkiye Tekaüd Kanunu yürürlüğe girmiş ve yine bu tarihte Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmuştur. (Emeklilik Mevzuatı 1994: 50) İlmîye memurlarının emeklilik işlemleri de yaklaşık 13 yıl boyunca Mülkiye Tekaüd Kanunu'nda belirtildiği şekliyle gerçekleştirilmiş ve emekli maaşları mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan ödenmiştir. Ancak sandıktan emekli maaşı almak sadece maaşlarından sandık için %5 aidat kesilen ilmiye memurlarının hakkıydı. (Emeklilik Mevzuatı 1994: 50) Ama ilmiye memurlarından bazıları mülki görevlerde tarik maaşı⁵ ile istihdam edilmekteydi ve 1880

yılında yürürlüğe giren Maaşat Karanamesi'ne göre memurlar iki veya daha fazla yerden maaş alamayacaklardı. Bundan dolayı tarik maaşı alan ilmiye memurlarına mülki görevlerinden dolayı maaş ödenmemekte ve bu memurların maaşlarından sandık için %5 aidat kesilmemekteydi. Dolayısıyla tarik maaşı alan bu memurlara emekli maaşı verilmemekteydi.

5 Şubat 1883 yılında tarik maaşı alan ve emekli maaşı alma hakkını elde edemeyen ilmiye memurlarının söz konusu mağduriyetlerini gidermek amacıyla yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu ilmiye memurlarının da maaşlarından Mülkiye Tekaüd Sandığı adına %5 aidat kesilmesi ve bu sandıktan emekli maaşı ödenmesi karara bağlanmıştır. (BOA Ş.D: 2447 / 4)

6 Ekim 1894 yılına gelindiğinde ise ilmiye memurlarının emeklilik sistemini düzenleme noktasında oldukça radikal bir değişikliğe gidilmiş ve bu tarihte *Tarik-i İlmîye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnamenin yürürlüğe girmesi ile 1874 yılında açılan ve temel amacı; ihtiyacı olan ilmiye memurlarına ve ölen ilmiye memurlarının ailelerine maaş bağlamak olan Eytam ve Eramil-i İlmîye İlaşe Sandığı⁶,1894 yılı itibarıyla emekli maaşı veren bir statü kazanmış ve sandığın adı, İlmîye Tekaüd Sandığı olarak değiştirilmiştir. (BOA İ.KAN: 1 / 1312)

Yöntem

Çalışmada, daha çok Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan muhtelif kataloglar taranmıştır. Ayrıca kaynak eserlere ulaşabilmek için Türk Tarih Kurumu ve Milli Kütüphane'de de çalışma gerçekleştirilmiştir.

⁵ Klasik dönemde memurlara verilen "arpalık maaşı"nın Tanzimat Dönemi'ndeki adıdır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.120.

⁶ 3 Ekim 1874 yılında *İnfak-ı Muhtacin-i Eytam ve Eramil-i İlmîye İlaşe Nizamnamesi*'nin yürürlüğe girmesi ile açılan sandıktır. Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul 2005, s. 168.

Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgular Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan defter ve arşiv vesikalarıdır. Ayrıca 1994 yılında Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılan Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı kitabı, emeklilikle ilgili çıkarılan nizamnamelerin yer aldığı bir kitap olması bakımından oldukça önemlidir ve çalışmamız boyunca sıklıkla başvurduğumuz temel kaynaklar arasındadır.

1.Sandığın Konulduğu Yer: Bedesten-i Atik

Bedesten; ağır, kıymetli eşya satan esnaf çarşısı, antika alınıp satılan çarşı anlamlarına gelmektedir. Ama bedestenler sadece bir çarşı olma özelliği taşımamaktaydı. Aynı zamanda buldukları şehirlerin emniyet sandıklarıydı. Şehir halkı ağız mühürlü kasalarını, sandıklarını şehir bedestenlerindeki dolaplara koyarlardı. İlmiye Tekaüd Sandığı da Bedestenlerin bu özelliğine istinaden İstanbul'un en eski bedesteni olma özelliği taşıyan Bedesten-i Atik'te saklanmıştır. (Pakalın 1983: 187,188) Yani sandık, günümüzde bankalara konulan kasalar gibi Bedesten'de muhafaza edilmiştir.

2. Sandığın Yönetimi

31 Aralık 1851 yılında şeyhülislamlık makamına bağlı olarak “ Eytam Nezaretı” kurulmuştu. Bu nezaretin amacı; yetim mallarını denetlemektir. 1874 yılında nezaretin, teşkilat yapısı tamamlanarak nezaret, “Meclis-i İdare-i Emval- Eytam” ismini almıştır. (Çanlı 2002: 61) İlmiye Tekaüd Sandığı da bu meclis tarafından yönetilmekteydi. Bu meclisin nezareti altındaki sandık heyeti şu kimselerden oluşmaktaydı; *başkâtip*, *tevkifat kâtibi*⁷, *müstakrazat kâtibi*⁸ ve *defter-i kebir kâtibi* ile bunların yardımcıları, *maaş ve yevmiye kâtipleri*, *mukayyit*⁹, *sandık emini* ve *yardımcısı*, *sandık yevmiye kâtibi*, *kapı çuhadarı*¹⁰ ve *hademedir*. Bu sandık görevlileri, Meşihat¹¹ tarafından atanmaktaydı. Sandık heyetinin görevleri ise;

— Emeklilik talebinde bulunan kimselerin yazdıkları dilekçelerin nizamnameye uygun olup olmadığını kontrol etmek,

— Emeklilik maaşı alan kimselere bu maaşlarının doğru bir şekilde dağıtılıp dağıtılmadığını kontrol etmek,

— Sandıktan borç olarak verilen paraların usulüne göre verilip verilmediğini kontrol etmek,

— Her ay sandığın gelir giderleriyle ilgili bir defter düzenlemek ve bu defteri Divan-ı Muhasebat'a göndermek,

— Senede bir defaya mahsus olmak üzere sandığın genel durumu ile ilgili iki adet defter düzenlemektir. Düzenlenen bu defterler önce Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a gönderilir, bura tarafından onaylandıktan sonra Meşihat'e takdim edilirdi. Meşihat'te incelenip padişaha sunulur, padişahın onayı neticesinde de sandıkta saklanır ve gazetelerde ilan olunurdu. (BOA A. DVNS. NZAM. d: 00006, 260, BOA A. DVNS. NZAM. d: 00007, 258,259)

Sandık personeline, İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi'nde belirttiği üzere 4000 kuruş maaş verilecekti. (BOA Ş.D: 2641 / 11) Fakat bu maaş Mülkiye Tekaüd Sandığı personelinin aldığı maaşla karşılaştırıldığında daha az bir meblağ idi. Bundan dolayı sandık personeli, maaşlarının artırılmasını talep etmiştir. Onların bu talepleri sadrazam tarafından padişaha iletilmiş ve padişah da gereğinin yapılmasını emir buyurmuştur. (BOA İ.MŞH: 2 / 1 Ca 1312) Neticede sandık personeline Mülkiye Tekaüd Sandığı personeline olduğu gibi 6000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA Ş.D: 2670 / 44) Bu karar, 2 Eylül 1896 yılında padişah iradesinin vuku bulması ile uygulanmaya başlamıştır. (BOA İ.MŞH: 3 / 3 Ra 1314) Yalnız bu 6000 kuruş tüm sandık personelinin alacağı maaştı. Örneğin; sandık mümeyyizi ve müstakrazat kâtibi Abdüşşekür Efendi'nin bu 6000 kuruştan alacağı miktar 188 kuruştur.

Mülkiye Tekaüd Sandığı içinde Muhassesat-ı Zatiye Müdüriyeti adıyla yeni bir müdüriyet oluşturulmuştu. 15 Haziran 1911 yılında İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi fesh edilince sandık heyeti bu müdüriyete

⁷ Tevkifat; para anlamında kesintiler demektir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, s. 1103.

⁸ Müstakrazat; borç alınmış paralar. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat* s. 744.

⁹ Mukayyid; kaydeden, kayıt memuru. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, s. 680.

¹⁰ Kapı Çuhadarı; hizmetçi, memur. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, s.159.

¹¹ Meşihat; şeyhülislamlık payesi, makamı anlamındadır. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, s. 630.

nakledilmiştir. Sadece sandıktan borç alan kimselerin borçlarının tahsil işi ile ilgilenilmesi için iki kâtip bırakılmıştır. (BOA BEO: 4013 / 300918)

3. Sandıktan Maaş Bağlama Usulü

İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi'nde belirtildiği şekliyle sandıktan maaş alacak kimseler, devlet hazinesinden düzenli maaş alan ve sandık için maaşlarından %5 aidat kesilen ilmiye memurları ve bu memurların vefatı halinde geride bıraktığı eş ve çocukları olacaktır. (BOA BEO: 2779 / 208370)

Sandıktan maaş almayı hak eden bu kimseler maaşlarını almak için bir dilekçe sunacaklardı. İstanbul'da olanlar bu dilekçeleri, Meşihat-i İslamiye'ye, taşrada bulunanlar da buldukları bölgelerin hükümetleri vasıtasıyla Meşihat-i İslamiye'ye göndereceklerdi. Dilekçeler, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam tarafından incelenecek ve maaşlar ondan sonra tahsis edilecekti. (BOA A.DVNS. NZAM. d. : 00006,257-259, BOA A.DVNS. NZAM. d: 00007,13)

4. Sandığın Mali Yönü

1894 yılında Tarik-i İlmiye Tekaüd Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile padişah II. Abdülhamit sandığa 1000 lira ihanda bulunmuştur. (BOA YMTV: 104 / 76)

Sandığın esas gelir kalemleri ise şunlar olacaktır;

- İlmiye memurlarının maaşlarından kesilecek %5 aidatlar,
- Yeni bir hizmete atanan ya da hizmete ilk atanmış olan memurların ilk maaşlarının yarısı,
- Terfi ya da zam alan memurların maaşlarında oluşacak artışın ilk kısmı,
- Sandıktan borç alan kimseden alınacak “kaydiye” masrafı,
- *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'nda kalan para ve bu sandığın merkez ya da taşra mal sandıklarından alması gereken aidatlar,
- Borç olarak verilen paraların ödenmemesi halinde alınacak faizler,
- Yapılan yoklamalarda mirasçısı kalmamış memurlara ait maaşlardır.

Sandığın hesaplarını içeren defter, Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından hazırlanarak Divan-ı Muhasebat'a gönderilecek ve burada incelenecekti. Daha sonra gazetede ilan olunacaktı. (BOA. A.DVNS. NZAM. d: 00006, 259)

Tablo — 1: Sandığın 1896 Yılına Ait Gelir- Gider Tablosu¹²

Sandığın Gelirleri	
Aidattan	583 bin 535 kuruş 28 santim
Sandığın Yıl İçinde Öngördüğü Kâr	205 bin 127 kuruş 37 santim
Kayıt Parası	4 bin 755 kuruş 25 santim
Akçe Farkı	3 bin 547 kuruş 50 santim
Sandığın Yıl İçinde Geri Alacağı Miktar	1784 kuruş
Seneleri Henüz Bilinmeyen Aidattan	820 kuruş 75 santim
Emanetten	1403 kuruş 25 santim
Toplam	800 bin 973 kuruş 40,5 santim

Tabloda görüldüğü gibi 1896 yılı itibariyle sandığın toplam geliri; 800 bin 973 kuruş 40,5 santimdir. Bu gelirin en önemli payını ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek %5 aidatlar oluşturmuştur.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA) *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)*, nr. 160 / 11

Sandığın Giderleri	
Eytam ve Mütেকaidin Maaşları	735 bin 398 kuruş 75 santim
Ketebe ve Hademe Maaşları	60 bin 713 kuruş 50 santim
Muhtelif Masraflar	5 bin 742 kuruş
Bahşişler	200 kuruş 47 santim
Akçe Ziyanı	110 kuruş 25 santim
Reddiyat	680 kuruş 92 santim
Toplam	822 bin 375 kuruş 90 santim

Tabloda görüldüğü gibi 1896 yılı itibariyle sandığın toplam gideri; 822 bin 375 kuruş 90 santimdir. Bu giderlerin en önemli payını emekli olan memurlara ya da ölen ilmiye memurlarının ailelerine verilecek maaşlar oluşturmuştur.

İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1896 senesi gelir-gider tablosunu karşılaştırdığımızda, yaklaşık 22 bin kuruş açık çıktığını görmekteyiz. Yani bu tarih itibariyle sandığın gelirleri giderlerini karşılayamaz durumdadır.

5. Sandığın Aidatları Toplama Usulü

Merkezde bulunan ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek aidatlar, önce ilmiye muhasebesinde toplanacak, burada sandık personeline verilmesi gereken maaşlar ayrılarak geri kalan kısım sandığa gönderilecekti. Taşrada bulunan naibler de maaşlarından kesilmesi gereken aidatları, üç ayda bir kere posta yoluyla Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a gönderecekti.(BOA. A.DVNS. NZAM. d: 00006, 259) Buradan da anlaşılacağı üzere sandık, aidatları direkt alamayacak, aidatlar birkaç el değiştiriyor olacaktı. Bu durum sandığın, aidatlarını tam ve eksiksiz bir şekilde toplayamamasına neden olmuştur. Çünkü aidatlar birkaç el değiştirdiğinden ya kaybolmuş ya da birileri tarafından bunlara el konulmuştur. Sandığın aidatları toplama konusunda yaşadığı tek sorun bu olmamıştır. Ayrıca aidatların yanlışlıkla Maliye Nezareti'ne gönderildiği de olmuştur.(BOA DH. MKT: 2121 / 51)

Aidatların toplanması konusunda bu tarz problemler yaşanmasından dolayı İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1898 yılına gelindiğinde tüm vilayet ve sancaklardan alması gereken aidat miktarı; 671 bin 107 kuruş 62,5 santimi bulmuştur. (BOA BEO: 1174 / 88029) Meşihat tarafından Maliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda; sandığa gönderilmesi gereken aidatların ya gümrük karşılığında alınan eşyalardan elde edilecek gelirlerle ya da bizzat hazine tarafından ödenmesi istenmiştir. Ancak bu istek Maliye Nezareti tarafından reddedilmiştir. Nezaret bu isteğe verdiği cevapta; gümrük karşılığında alınan eşyalardan elde edilecek gelirin daha mühim masraflar için harcanacağını ifade etmiştir. (BOA BEO: 1207 / 90487) Aidatların hazineden ödenmesi de çok mümkün görünmemektedir. Çünkü bu dönem Osmanlı maliyesinin en sıkıntıda olduğu dönemdir. Öyle ki Osmanlı Devleti, Abdülmecid devrinden başlayarak II. Meşrutiyet dönemine kadar toplamda 42 adet dış borç antlaşması imzalamıştır ve sadece II. Meşrutiyet döneminde devletin dış borcu 269 milyon 002 bin 945 kuruş olmuştur. (Karamursal 1989: 92, 115.) Abdülmecid devrinden II. Meşrutiyete kadar olan toplam dış borç ise 12 milyar kuruştur. (Shaw 1983: 279.)

Aidatların düzenli bir şekilde toplanamamasından, ayrıca hazineden veya herhangi başka bir yerden mali destekte bulunulmamasından dolayı sandık, mali anlamda oldukça zora girmiştir. Bu durumundan en çok etkilenenler de şüphesiz sandıktan maaş alması gereken emekli, dul ve yetimler olmuştur, çünkü sandıkta para olmadığından ödenmesi gereken maaşlar ödenememiştir. Ancak her türlü olumsuzluğa rağmen emekli, dul ve yetimlerin hakları gözetilmeye çalışılmış ve maaşları zaman zaman Bab-ı Fetva tarafından ödenmiştir. Fakat bu durum da etkili bir sonuç doğurmayınca (BOA BEO: 1474 / 110504) sandıktan maaş alması gereken emekli, dul ve yetimler sandıktan almaları gereken maaşlarını sarraflara kırdırmak zorunda kalmışlardır. Yani sandığın alması gereken aidatlar bu sefer de sarrafların eline geçmiştir. (BOA Y.PRK. BŞK: 7/74) Ancak bu durum padişah tarafından uygun bulunmamıştır. (BOA BEO: 1966 / 147405)

6. Sandık Sermayesini Artırma Teşebbüsü

Sandık, en önemli gelir kalemi olan %5 aidatları toplama konusunda yaşadığı sıkıntılar dolayısıyla büyük bir mali çıkmaza girmişti. Hem bu mali buhrandan kurtulmak hem de sermayeyi artırmak için sandıktan maaş alan

İlmiye memurlarına %1 oranında faizle borç para verilmesi yoluna gidilmiştir. Borcun tahsil edilmesi noktasında ileride çıkabilecek sorunları önleyebilmek için de sandıktan borç alan kişinin mal ve mülkünün rehin edilmesi ve iki kefil gösterilmesi şeklinde bazı prosedürler uygulanmaya çalışılmıştır. Bu prosedürler uygulanırken şu yollar izlenmiştir;

— Tüm mallar ve mülkler ile kefillerin isimleri Meclis-i İdare- Emval-i Eytam tarafından bir deftere kaydedilecek, (BOA. A.DVNS. NZAM. d: 00006, 260)

— Borç alan kişiye borcunu ödeyebilmesi için altı ay süre tanınacak, bu süre zarfından borç ödenmedi ise meclis tarafından bir ihtar çekilecek ve bundan sonra üç ay daha beklenecekti. Bu sürede de borç ne kefillerden ne de mal ve mülkten dolayı ödenmezse borçlu olan kişi sandıktan emekli maaşı alma hakkını kaybedecekti. (BOA. A.DVNS. NZAM. d: 00006, 262)

Sandık sermayesini artırmak için girişilen bu teşebbüs de başarılı sonuçlar vermemiştir. Teoride her şey eksiksiz gibi görünse de pratikte hiçbir şey beklenildiği gibi olmamıştır. Örneğin; Taşköprü kazası naibi Mustafa Haydar Efendi, İlmiye Tekaüd Sandığı'ndan 5400 kuruş borç almış ve bu borcuna karşılık Amara mutasarrıfı Mehmet Mehdi Efendi ve Hale Kaymakamı Arif Hikmet Bey'i kefil olarak göstermişti. Borcun ödenme zamanı geldiğinde kefillerden Mehmet Mehdi Efendi, Selanik Vilayeti'ne bağlı Serez Sancağı Mutasarrıflığı görevindeydi. Diğer kefil Arif Hikmet Bey de Fizan Sancağı Mutasarrıflığından malulen emekli olmuş ve kendisine Mülkiye Tekaüd Sandığı ve Mazulin Sandığı'ndan 3150 kuruş maaş bağlanmıştı. Sandık tarafından hem Selanik Vilayeti'ne hem de Mülkiye Tekaüd Sandığı'na durum bildirilmiştir. Ancak Selanik Vilayeti'nden gelen cevapta; Serez Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Mehdi Bey'in, Mustafa Haydar Efendi'ye kefil olan zat olmadığı ifade edilmiştir. Bundan sonra konu Sicil İdaresi'ne intikal etmiş ve Mehmet Mehdi isimli zatın kim olduğunun tespit edilmesi istenmiştir. Sicil İdaresi konuyu araştırmış ve Serez Sancağı'nda Mehmet Mehdi Efendi isminde bir zatın olduğu ancak bunun Mustafa Haydar Efendi'ye kefil olan zat olup olmadığından emin olunamadığı söylenmiştir. Neticede Taşköprü kazası naibi Mustafa Haydar Efendi'nin sandıktan aldığı borç kefillerinden tahsil edilememiştir. (BOA DH. MUİ: 15-1 / 41)

7. Yıllara Göre Sandığın Mali Durumu

İlmiye Tekaüd Sandığı'nın gelir gider cetvelleri, Meclis-i İdare-i Emval- i Eytam tarafından hazırlanmakta ve Divan-ı Muhasebat tarafından incelenmekteydi. Söz konusu bu cetveller, daha sonra Takvim-i Vekayi'de yayınlanmaktaydı.

Tablo 2: Sandığın 1903 Yılı Sonundaki Genel Durumu¹³

Sandığın Gelirleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Miktar	4 milyon 746 bin 69 kuruş 37 santim
Sandıktan Verilen Borçlardan Alması Gereken Miktar	2 milyon 716 bin 824 kuruş 5 santim
Sandıkta Bulunan Para	276 bin 75 kuruş 30 santim
Toplam	7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim

Sandığın Borçları	
Sandığın Ödemesi Gereken Miktar	1 milyon 487 bin 800 kuruş 34 santim
Sermaye Olarak Kullanacağı Miktar	6 milyon 248 bin 169 kuruş 18 santim
Toplam	7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim

İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1903 senesi gelir- gider tablosuna baktığımızda sandığın, 7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim geliri, buna karşılık 7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim de giderinin olduğu gözlemlenmektedir. Yani sandığın gelirleri giderlerini karşılamaktadır. Yine sandığın tüm vilayet ve sancaklardan alması gereken aidat miktarı, 4 milyon 746 bin 69 kuruş 37 santimdir. Sandıktan emekli, dul ve yetimlere ödenmesi gereken maaş miktarı da, 1 milyon 487 bin 800 kuruş 34 santimdir. Öyle ki sandık aidatları toplama noktasında herhangi

¹³ BOA. Y.MTV. nr. 260 / 114, 20 Mayıs 1320 / 2 Haziran 1904 tarihli gelir-gider tablosu.

bir sıkıntı yaşamıyaydı, aidatlar düzenli bir şekilde sandığa alınsaydı 1903 yılı itibarıyla sandık, sorumlusu olduğu kimselere maaşlarını ödeyebilecek durumdaydı.

Tablo — 3 1904 Senesi Sonunda Sandığın Genel Durumu¹⁴

Sandığın Gelirleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Miktar	4 milyon 980 bin 264 kuruş 20 santim
Sandığın Verdiği Borçlardan Alması Gereken miktar	2 milyon 661 bin 917 kuruş 5 santim
Sandıkta Bulunan Para	205 bin 371 kuruş 17 santim
Toplam	7 milyon 847 bin 563 kuruş 2 santim

Sandığın Giderleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Meblağ	1 milyon 747 bin 179 kuruş 34 santim
Sermaye olarak kullanılacak Miktar	6 milyon 100 bin 383 kuruş 7 santim
Toplam	7 milyon 847 bin 563 kuruş 2 santim

İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1903 ve 1904 senelerindeki gelir gider tablosu karşılaştırıldığında, hem gelirlerinde hem de giderlerinde yaklaşık 12 bin kuruşluk bir artış gözlemlenmektedir. Yani sandığın, 1904 yılı itibarıyla de gelirleri giderlerini karşılayabilecek durumdadır. Bu yıllarda sandığın yaşadığı tek sıkıntı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aidatlarını toplayamamasıydı. Eğer aidatlar toplanabilse sandık, maaşları ödeyebilecek durumdaydı.

Tablo — 4. Sandığın 1907 Senesi Bütçesi¹⁵

Varidat

Maaşlardan Kesilecek %5 ler	1 milyon 266 bin 960 kuruş 6 santim
Sandığın Öngördüğü Kâr Miktarı	229 bin 855 kuruş 30 santim
İlk Atanan Memurların Maaşlarından Kesilecek Miktar	255 bin 755 kuruş 15 santim
Sandıktan Borç Alan kimselerden Alınacak Kayıt Parası	3 bin 91 kuruş 20 santim
Diğer Gelirler	
Akçe Farkı	2 bin 750 kuruş
Toplam	1 milyon 759 bin 242 kuruş 31 santim

¹⁴ BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) nr. 2878 / 215796, 29 Ağustos 1321 / 11 Eylül 1905. İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1320 (1904) yılına ait gelir ve giderlerini içeren cetvel.

¹⁵ BOA. BEO. nr. 3029 / 227154, 25 Kanun-u Evvel 1322 / 7 Ocak 1907 İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1907 (1323) yılı bütçesidir.

Masarifat

Emekli, Dul ve Yetimlerin Maaşları	1 milyon 941 bin 980 kuruş
Ketebe ve Hademe Maaşları	7 bin 3200 kuruş
Diğer Giderler	
Kırtasiye Masrafları	6 bin 407 kuruş 10 santim
Toplam	2 milyon 21 bin 587 kuruş 10 santim

Yukarıdaki tablolarda 1907 yılında sandığın, gelirleri ve giderleri karşılaştırılmıştır. Görüldüğü üzere bu yıl itibariyle sandığın yaklaşık 1 milyon açığı bulunmaktadır. Ayrıca memurların maaşlarından kesilecek %5 aidat miktarı ile ödenmesi gereken maaş miktarı arasında da 715 bin 20 kuruş açık çıkmaktadır.

Yaşanan tüm bu mali problemlere istinaden 15 Haziran 1911 yılına gelindiğinde İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi'nin feshedilmesi kararı alınmıştır. Nizamnamenin feshedilmesi ile ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek %5ler hazine adına kesilmeye başlamış ve sandıktan maaş alması gereken emekli, dul ve yetimlerin maaşları Mülkiye Tekaüd Kanunu hükümlerine bağlı olarak Duyun-u Umumiye bütçesinden ödenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem emeklilik sisteminde günümüzdeki anlamda kurumsal bir yapı oluşturulmamıştır. Nitekim bu dönemde emekli maaşları daha çok vakıflar ya da arpalıklar vasıtasıyla ödenmeye çalışılmış, zaman zaman hazineden ödendiği de olmuştur. Ayrıca emekli olmak için belli bir emeklilik yaşı söz konusu olmamıştır. Sakatlık, yaşlılık veya hastalık gibi durumlar hariç çalışma sınırsızdır. Tanzimat döneminde ise emeklilik sistemi konusunda daha kurumsal bir yapı oluşmaya başlamıştır. Devletin her alanda gerçekleştirdiği yenilik hareketleri bu konuya da yansımış ve günümüzdeki emekli sandığının temelini oluşturan ilk emekli sandıkları bu dönemde kurulmuştur. 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-u Esasi'nin 39. maddesinde; memurlara emekli maaşı verilmesi konusu geçmiş ve bu sayede emeklilik konusu hukuki bir hüviyet kazanmıştır. Bu dönemde askeri sınıfın emeklilik işlemlerini gerçekleştirmek için 1866 yılında Askeri Tekaüd Sandığı, 1881 yılında da mülki memurların emeklilik işlemlerini gerçekleştirmek için Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmuştur.

1874 yılında ilmiye memurlarından ihtiyacı olanlara ve bu memurların ölümleri halinde ailelerine maaş bağlamak için Eytam ve Eramil-i İlmiye İaşe Sandığı kurulmuştur. Lakin bu sandığın emekli maaşı verme gibi bir statüsü yoktu. 1894 yılında gerçekleştirilen bir düzenleme ile sandık, emekli maaşı da veren bir statü kazanmış ve adı İlmiye Tekaüd Sandığı olarak değiştirilmiştir. Bu tarihe kadar ilmiye memurlarının maaşlarından Mülkiye Tekaüd Sandığı adına %5 aidat kesilmekte ve memurlar bu sandıktan maaş almaktaydı. Bu tarihten sonra İlmiye Tekaüd Sandığı adına aidat kesilmeye başlanmış ve memurlar bu sandıktan emekli maaşı almaya başlamışlardır.

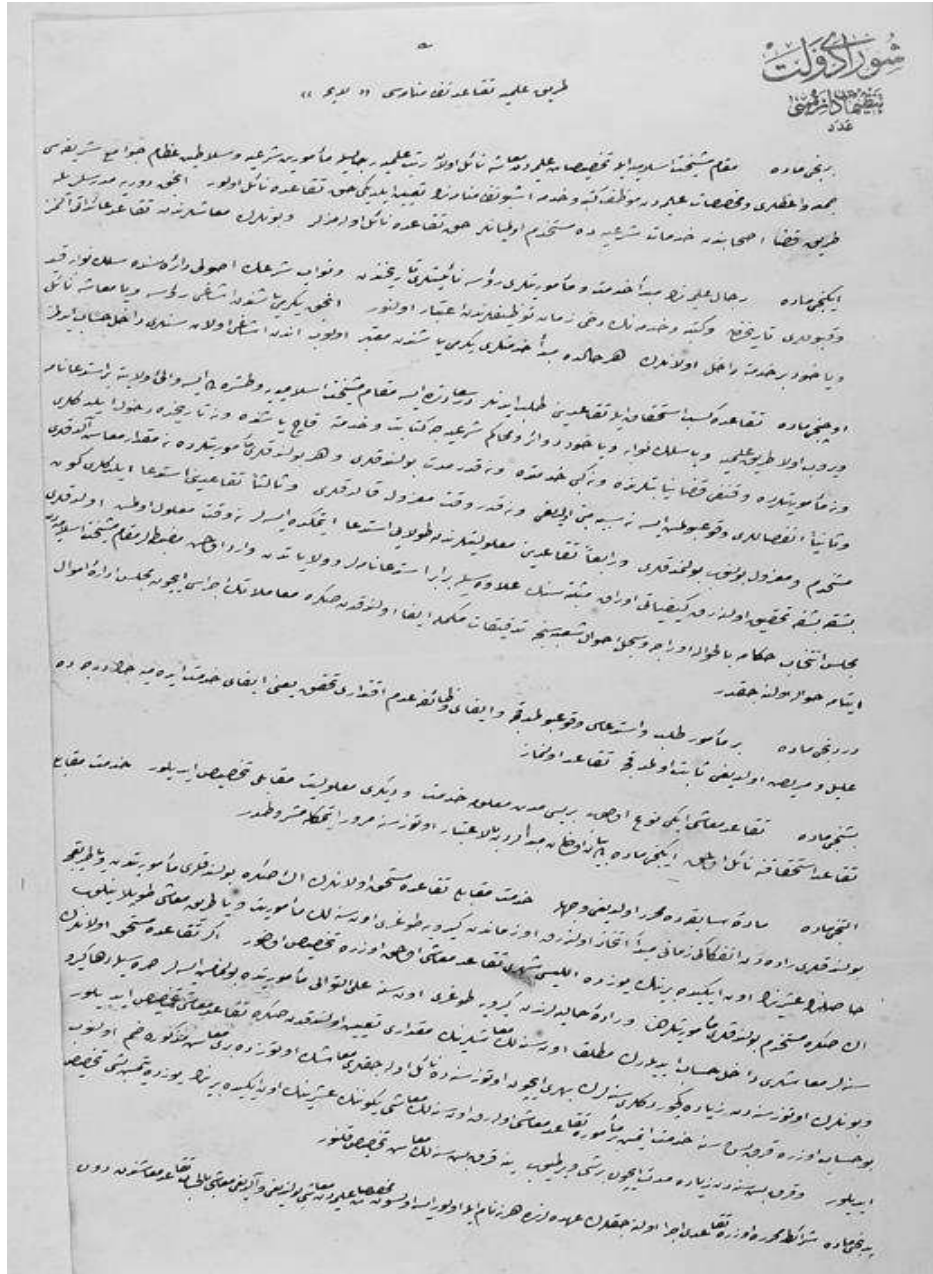
1874 yılında ilk olarak Eytam ve Eramil-i İlmiye İaşe Sandığı adı ile kurulan ve 1894 yılında yapılan değişiklikle İlmiye Tekaüd Sandığı adını alan sandığın varlığı, 1911 yılında Tarik-i İlmiye Tekaüd Nizamnamesi'nin fesh edilmesi ile son bulmuştur. Yaklaşık 17 yıl boyunca İlmiye Tekaüd Sandığı adıyla varlığını devam ettiren sandık; en büyük sıkıntıyı ilmiye memurlarının maaşlarından kesilen %5 aidatları toplama noktasında yaşamıştır. Zira sandığın en önemli gelir kalemi bu %5 aidatları ve bunlar toplanamayınca sandık büyük bir mali çıkmaza girmiştir. Dolayısıyla da emekli, dul ve yetimlere maaşlarını ödeyemez hale gelmiştir. Sandığın mali olarak bu kadar zora girmesi şüphesiz o dönemdeki Osmanlı maliyesi ile de alakalıdır. Zira sandık, aidatlarını düzenli bir şekilde toplayabilmiş olsa ya da aidatlarını toplayamadığı durumlarda devlet hazinesinden sandığa düzenli yardımlar yapılabilmiş olsaydı varlığını daha uzun yıllar devam ettirebilirdi.

Kaynakça

- **Arşiv Belgeleri**
- BOA A.DVNS. NZAM.d (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri, Nizamât Defterleri) nr.00006 / 00007.
- BOA BEO (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı âli Evrak Odası) nr. 7878 / 215796, 3029 / 227154, 4013 / 300918, 2779 / 208370, 1966 / 147405, 1174 / 88029, 1207 / 90487, 1474 / 110504.
- BOA DH. MKT (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Mektubi Kalemî) nr. 2121 / 51.
- BOA DH. MUI (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri) nr. 15-1 / 41.
- BOA İ.KAN (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade, Kanun ve Nizamât) nr. 1 / 1312.
- BOA İ. MŞH (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meşihat) nr. 2 / 1 Ca 1312 / 3 / 3 Ra 1314.
- BOA Ş.D. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet) nr. 2641 / 11, 2447 / 4, 2670 / 44.
- BOA Y.MTV. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı) nr. 160 / 11, 260 / 114, 104 / 76.
- BOA Y. PRK. BŞK (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Mabeyn Başkıtabeti) nr. 7 / 74.

- **Kitaplar ve Makaleler**
- ÇANLI, Mehmet (2002) “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)” *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara s.57-73.
- DEVELLİOĞLU, Ferid (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara Aydın Kitabevi Yayınları.
- *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı* (1876- 1930) (1994) Ankara Maliye Bakanlığı Yayınları
- KARAMURSAL, Ziya (1989), *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lütfî Paşa, *Asafname*, Amedi Matbaası, Numara 13, 1326.
- MARTAL, Abdullah (2002) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin Düzenlemeler” *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, s. 1691-1699.
- ÖZBEK, Nadir (2006) *Cumhuriyet Türkiyesin’nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖZGER, Yunus (2011), *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekâüd Sandığı (1865-1923)*, İstanbul IQ Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, I,III İstanbul Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SHAW, J. Standford; SHAW, Ezel Kurat (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, İstanbul E- Yayınları.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2000) *Türk İktisad Tarihi*, İstanbul Dergâh Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti’nde İlimiye Teşkilatı*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAKUT, Esra (2005) *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul Kitap Yayınevi.

Ek 1.

Belge 1: Tarik-i İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi¹⁶

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Kanun Nizamât nr. 1 / 1312 Ra 1